

АЛЕКСАНДАР САПЈЕХА

ЧЕТИРИ ПИСМА ИЗ ПУТОПИСА ПО ДАЛМАЦИЈИ 1804.

Кнез Александар Антони Сапјеха грба Лисице је рођен у Стразбуру 1773. године у породици пољских емиграната. Стекао је у Француској широко образовање, а као природањак је био члан више европских научних друштава. У Француској се као Наполеонов коморник и ађутант кретао у кругу образованих чиновника и дворјана. Са јачањем Наполена, вратио се у Пољску и био активан међу племићима око пољског двора. Кнез Сапјеха је умро млад у Деречину 1812. на поседу свог рода.

У јесен 1804. пропутовао од Трста до Задра бродом, а потом прошао кроз далматинско залеђе уз Крку и низ Цетину, ушао је у Турску и у одећи муслимана као тобожњи трговац дошао до Дубровника. Његово научно путовање по хабзбуршкој Далмацији и Херцеговини под Турцима поред природњачко-етнографских истраживања је било спојено са тајним задатком. Великим делом се његов пут кроз Далмацију и далматинско залеђе поклапа са трасом из путописа Алберта Фортиса, са којима су везе Сапјехине књиге веома јаке и очигледне.

Сапјехин путопис по Далмацији и Грчкој написан је на француском језику, али је објављен у Вроцлаву у ауторовом преводу на пољски језик под насловом *Podróże w krajach sławiańskich odbywane w Latach 1802 i 1803 przez X... S...* – у преводу *Путовање њо словенским земљама*. Иако су у наслову књиге наведене 1802. и 1803. година, Сапјеха је по Далмацији и далматинском залеђу путовао у јесен 1804. године, о чему постоје несумњиви докази више аустријских агената који су га пратили и са датумима описали његовог кретање. Ова књига је после овог издања објављена

на пољском још три пута – 1856¹, 1983.² и 2005.³ године. Сапјехина књига није објављивана чак ни у фрагментима на језицима крајева које описује.

О Сапјехином путопису се прилично мало зна у крајевима које је описао. Највише су у њему писали Пољаци и полонисти бавећи се пољском славистиком и политичко историјом наполеоновске епохе. Најпре је Рус Владимир Францев у књизи о пољској славистици 19. века објављеној на руском језику у Прагу (1906) осветлио погледе пољског путописца, а следећи његове увиде Андра Гавриловић је једно поглавље књиге *Словенска путовања* (1922) посветио „Запјехи“. Пољске историчаре Жежија Сковронека и Италијана Ђовани Мавера је интересовала политичка позадина Сапјехиног ангажовања, које помиње и Петар Буњак. Српски полониста Љубомир Дурковић Јакшић је студију „Путовање Александра Сапјехе по југословенским земљама“ у збирци ауторових студија на српском (1971) и пољском језику (1977), а потом је исти аутор објавио и предговор поменутом критичком издању (1983). Пољска кроатисткиња Јоана Рапацка је писала о славенофилском карактеру Сапјехиног путовања (1998). Ниједан од ових чланака није дошао до уредника који би се заинтересовао за овај јединствени и занимљив путопис. Овај текст са преводом четири писама који описују део пута кроз Буковицу пишем са надом да ће се неки издавач заинтересовати да објави Сапјехину књигу.

Дејан Ајдачић
Instytut Studiów Klasycznych i Słowistyki
Wydział Filologiczny Uniwersytet Gdański
dejan.ajdacic@ug.edu.pl

Писмо 20.

[православни манастир Арханђела Михаила уз Крку, остаци римског Бурнума]

Ноћ је прошла веома брзо, упркос уједима комараца, који би вероватно пробудили оне мање жељне сна од нас. Први зраци

¹ Издање из 1856. године садржи цензорске интервенције аустријских цензора.

² Aleksander Sapieha, *Podróże w krajach słowiańskich odbywane*, Wrocław: Ossolineum, Novi Sad: Matica srpska, 1983. Ово издање са предговором Љубомира Дурковића Јакшића, коментарима приређивача Тадеуша Јаблонског, аквафорт-цртежима француског графичара Касаса садржи и исправке из претходна два издања.

³ Цепно издање из 2005. године је урађено по претходном издању из 1983. године.

сунца дали су нам знак за буђење, и осветљавајући околину манастира, открили ми његов положај. Тај манастир се налази у подножју високих планина, Крка тече својим брзацима двеста корака од њега, а влажна долина, стиснута између планина и често плавлена водом, одваја сам манастир од планинског венца прекривеног дрвећем. Он је мало издигнут над овом долином. Укратко, цео овај крај носи печат дивље и тужне пустоши. Овај манастир је током нашег боравка био празан, у њему је боравио само један монах, који нас је, узевши у обзир препоруку оца гвардијана из Висовца⁴ гостољубиво дочекао и ујутру нам обезбедио добар доручак.

Ово је можда једини кутак у свету где два манастира различитих вероисповести живе у таквој слози и пријатељству. У славу ових свештеника, којима је мало сличних, морам рећи да их је спајало најслађе пријатељство, највећа слога и најтесније братство. Помињући једни друге са узајамним поштовањем, чинећи један другом значајне и честе услуге, показали су ми слику незнану мојим очима. – О срећни крају! зашто, за добро људи, остатак света не следи сличне узоре!

Грчки калуђери, обдарени код нас називом шизматици, мислио сам, и по својој одећи и по патријархалној једноставности, имају озбиљнији карактер од наших монаха. Иако и једни и други дугују угодно место у свету људској побожности, ипак марљивост грчких монаха даје им предност над нашим. Истина је да су они од наших мање учени и самим тим мање образовани, али искуство је више него довољно показало да је боље бити неук него рђаво образован. Калуђери, или монаси шизматици, бирани су из простог народа и они то никада не заборављају. Њихов рад потискује пороке које у нама рађају доколица и нерад, једном речју, они простим људима говоре својим језиком, не желећи да у њиховим очима изгледају као анђели, већ као људи попут њих.

Сунце је већ почело прилично јако да пече када смо кренули из манастира, задржани гостопримством брата, који никако није хтео да прими никакав новац. С муком смо се попели на планине које окружују манастир и које су изузетно неугодне и после сат и по јахања стигли смо до јединог, до сада направљеног пута у Далмацији о трошку цара Фрање, који иде од самога Задра: у моје време није ишао даље од Книна. Удобан је и широк, мукотрпно и скупо направљен, погоднији је за јахање коња него за кола. Једва да смо

⁴ Александар Сапјеха са пратиоцима је претходно боравио у фрањевачком самостану на острву Висовац у реци Крки, Гвардијан тог самостана је путницима дао препоруку за православни манастир Светог Арханђела Михаила узводно уз Крку.

непун сат ишли путем, разбацани камени блокови крај пута нам указаше да је пут пролазио кроз центар некадашњег римског града. Убрзо угледасмо три велике капије, остатке велике уништене зграде, за коју Фортис у свом путопису суди да представља остатак некадашњег четвороугаоног здања, које је служило као касарна римске легије. У то су ме уверили најчвршћи темељи који још постоје, и прилично очуван натпис који сам нашао у једном жбуњу, који гласи:

*Quintio Julio Aspero
Felici militanti,
Legionario simplici
Ob memóriam gloriae
Julius Caesar posuit.*

Затим следе избледели бројеви који означавају легију у којој је служио, број година службе и године живота када је умро. Иако је овај камен био тежак понео сам га са собом, а касније сам га на путу оставио, не могавши да га даље носим. Тако велика почаст, у земљи тако далекој од Рима, уручена простом војнику, показује дух Римљана и њихове војске, али и разлику у односу на доба у коме живимо, у којем ни палим командирима не дижу споменике. У околини овог здања било је још много натписа, али су поломљени и временом уништени, сви били нечитљиви. Развалине око ове грађевине указују на близину насеља, а по написима пронађеним у оближњим морлачким селима и реконструкцијама старих земљописаца, изгледа да су ово остаци античког града званог Бурнум. Између осталих рушевина, видео сам и четвороугаону основу за некадашњу статуу или стуб, али избрисани натпис не дозвољава да сазнамо коме је овај споменик био подигнут. Ко би желео да даље трага на овом месту, нека посети оближња морлачка села, изграђена камењем овог града – бројни су натписи у зидовима, које због недостатка времена нисам могао да обиђем. Недалеко од овог пута тече Крка. На њој се налазе разни млинови. Обале реке су изузетно високе и тешко је замислити како је тако мала река успела да издуби тако дубоко корито, те како је раније изгледала обала када је корито било тридесет хвати више. Коначно смо напустили ово место које се на словенском језику назива Трајански град. Иза нас су остале капије које Морлаци зову *Шуйља црква*⁵.

⁵ *Czyli Dziurawa cerkiew przezwane zostaly* (односно Шупља црква зване).

Писмо 21.

[Шупља стена, Бурнум, Книнска тврђава]

Када смо се на неколико сати склонили од врелине сунца у оближње село, имали смо времена да сазнамо за необичан догађај који се десио пре месец дана у близини Шупље цркве. Осамдесетогодишњи Морлак је са два одрасла сина изашао из своје куће, са намером да сакупи шибље, које у изобиљу расте поред ових рушевина. Млађи су отишли напред, док се стари мало задржао. Уто он зачу изненадну пуцњаву и претпостави да су његове синове сигурно напали разбојници, али пре него што је дошао тамо, његових синова више није било. Они су пали као жртве пљачкаша који су, угледавши оца, кренули ка њему, не бојећи се старца и нимало не слутећи да он жели да се брани. Он им допусти да му приђу на пет корака и када их је молио за живот, изненада једног од њих упуца из пиштоља и уби, из другог пиштоља је ранио његовог друга, а трећег који је бежао обори сачмаром. Одмах отрча у помоћ својим синовима, али их је нашао већ без душе. Својим пораженим непријатељима одсекао је главу и у знак победе, њихове лешеве закопао код себе. Јер у овој освети нашао је олакшање у свом губитку и пример својим унуцима за шта је био способан у младости, када је дрхтава рука осамдесетогодишњака била у стању да се одбрани и освети пале синове.

Кренули смо даље на пут, са жељом да стигнемо до ноћи до Книна. Убрзо смо угледали на високој стени одбрамбену книнску тврђаву, а са леве стране видесмо плодне земље и равнице које окружују град. Прешли смо мост, дуг преко сто корака, који су Турци изградили на девет стубова. Он повезује обе обале Крке, на месту где се река Бутишница⁶ улива у њу. Иза моста пут се диже све више, и кружи око планине на којој стоји тврђава. Узак је и може да изгледа опасно онима који нису навикли на планине. Мој храбри⁷ друг Пинчић је желео да иде пешке и био је неизмерно љут на мене када сам му рекао да ћу га оставити. Већ је било тамо и падала је ноћ, па је морао, врло невољно да узјаши коња, и целим путем је мрмљао молитве. Коначно стигосмо у град. Имао сам писмене препоруке за пуковника Синобада, тамошњег заповедника, али га нисам нашао. На берби грожђа је био и тамошњи мајор Нагић, па сам морао да потражим уточиште код поручника

⁶ Пољак је назива Бутимчица – *Butymczyca*, следећи име из Фортисовог путописа *Butimschiza*.

⁷ Сапјеха је на више места у своме путпису ироничан када говори о храбрости Пинчић, јер је реч о хвалисавој кукавици.

Петровића, а тамо ме је добар пријем уверио да боље место нисам могао да нађем.

Не може се замислити јадније место од Книна, у прошлости, вероватно, званог Клин, а још пре тога Арбуна, иако се налази у најплоднијој далматинској земљи. Лош ваздух који долази од плављења Крке, кваре велике жеге, доносећи смрт становницима и непрестано изазивајући болести. Приликом мог уласка у овај тужни град јак сумрак се већ спуштао и на први поглед ми се учинило да видим сенке, а не људе, када сам угледао становнике тог града. Помори у њему су тако уобичајени, а смрт тако честа да ће овај град ускоро бити пуст. Сваког дана породице нестају, све предсказује будућу пустош, а пример за то била су три заповедника Синобад, Нагић и Петровић, последњи изданци својих породица, сви без потомства. Крка, разливајући се по околним пољима и чинећи их плодним, тако уноси у куће обиље и жалобни покров. Упркос томе, човекова везаност за домовину је таква да он не жели да напусти свој праг, иако му све прети смрћу и стална грозница обећава му скори крај. Ипак, у овом граду има затвора, и то каквих! Као да вреди кажњавати оне који умиру! У Европи једино Понтијске мочваре представљају сличан пример пустоши, али како су различити људи! Морлаци који живе у овом граду су увек Морлаци, односно – добри су, и иако безнађе, чини човека очајним, квари га и чини спремним на све злочине, ипак ће их овде путник увек затећи као праве људе, достојне сажалења и поштовања, а не презира. И мада нико од њих не може да рачуна да ће се у старости наслонити на штап, који му је служио у забавама у младости, ипак су весели, разиграни и прилично везани за разоноду. То су невини осуђеници који радосно примају неправедно задани ударац смрти.

Тврђава је прилично јака, али и једнако нездрава. Иако би висок положај бедема далеко од града требало да тврђаву учини здравијим местом за становање тамо је страшно. Гарнизон је био прилично бројан, али су сви, осим капетана, били толико болесни да није имао ко да буде на стражи. Тврђава је веома запуштена, али се по венецијанским шанчевима види се да је то прва одбрамбена тачка у земљи.

Мој домаћин је био трезвен човек, али веома оскудног имовинског стања. Његова супруга, добра, пристојна и весела жена, већ четрнаест месеци носи клицу смрти од овде обичне грознице. Са задовољством сам видео код свог домаћина скицу развалина старог града Бурнума, које је било тим веће, јер се у свему слагала са оним што сам на брзину направио. Пристигли поклон са воћем најавио је повратак мајора Нагића, а показивао је и његову жељу

да ми буде на услузи у овом крају. Мени није било потребно ништа друго, но да лакше обиђем околину, коју сам због нездравих услова желео да напустим што пре. Замолио сам чамце потребне да сутрадан посетим Крку, и њен извор у селу званом Топоље, удаљеном миљу од града.

Следећег дана моје жеље су били услишене, ујутру сам добио поруку од мајора Нагића да ће у два сата чамци бити спремни и да би он сам желео да ме прати. И тако, пошто сам јутро провео гледајући бедеме тврђаве, отишао сам до мајора, где је било спремно шест чамаца. Били су прилично пространи, иако издубљени из једног дрвета, тог типа који Грци зову Моноксилон – из једног дрвета. И пошто сам био веома радознао да проверим Фортисов путопис, који ми је овде обећавао остатке старих вулкана, наредио сам да ме одведу до брда званог Капитул, које се уздизало усред поплављене долине Крке. Како није требало да се враћам у Книн, донели смо на чамце све своје ствари, којих није било много и по укрцавању дадох знак флотили за покрет.

Писмо 22.

[уз Крку до извора реке]

Пловили смо током Крке, који, више од пола миље личи на наше полеске мочваре, тим више што је обрасла мирисавом шаши и трском. Наши веома плитки чамци су морали веома често да клизе преко блата, али је пут пред нама био све до брда званог Капитул, које сам споменуо у претходном писму. То брдо, уздиже се попут острва усред блата, а некада давно, када је у Книну била катедрала, ту су становали каноници. Рушевине још увек упућују на њихова некадашња станишта, а бујно дрвеће ораха расте из средине преосталих ћелија, уместо некадашњих становника. Са задовољством сам потврдио уверење Фортиса да су некада ту били вулкани. Доиста, тамо сво камење носи трајне трагове ватре и на овом острву, и на наспрамној планини званој Коњско брдо⁸, па и на другој, крај ње, далеко вишој, коју називају словенским именом Врбник. Разноврсност боја локалне лаве је неописива. Неко камење личи на базалте, друго на граните, треће је прилично слично вулканском камењу у Еуганејским брдима у близини Вићенце, какво у Венецији уграђују у пристане. Поред вулканског камења које сам поменуо у опису Вратника, нашао сам такво богатство типова, да не бих могао да окончам њихов опис. Виша места и

⁸ Путописац користи италијански назив *Monte Cavallo*.

других планина била су покривена далматинским мермером, односно кречњаком. Али опет понављам, ради задовољења радозналости љубитеља минералогije – иако све камење које сам пронашао на овим местима, личи на невулканско, ипак има рупе, црнкасте тачке, остатке стакластог пепела, што све доказује да су настали у ватри. После посматрања овог места, упркос жељи да ту дуже останем, морао да пристанем да кренемо на даљи пут, јер се ближио крај дана. Река овде почиње да се веома сужава и тло се од блатњавог мења у песковито. Најзад улазимо у обично корито реке, које је са обе стране било заклоњено најчуднијим дрвећем и давало заклон безбројним птицама. Најбистрија вода на златном песковитом дну које се помера, по својој прозирности није уступала кристалу. Уплашене пастрмке, чија је моћ тамо немерљива, једва измичу нашим веслима, а ми, пливајући против струје воде, понекад се једва провлачимо кроз пешчане спрудове, а понекад долазимо у дубину где два-три наша весла не би дотакла дно. Ко би рекао да ће се ове воде, са својим извором тако чистим, тако провидним, ускоро претворити у тако прљаву, штетну и смртоносну мочвару. Овако невина и снежна младалачка душа, пуштена водом страсти, трљајући се о покварена друштва, претвара првобитну невиност у преузете пороке.

Тешко је замислити лепшу шетњу од оне коју смо обавили по Крки, до њеног извора, али све мања вода и уже корито нам наговештавају да се приближавамо жељеном циљу, тј. извору реке коју смо тако дивно прешли. Плићак је све већи и већи и пред нашим очима је зидани, некада одбрамбени мост, сада затворен кулом која се срушила. Као и све далматинске мостове, саградили су га Турци. Двадесет корака иза њега је воденица, коју покреће река текући од извора, већ на почетку живота корисна људима. Иза млина се недалеко налази извор Крке, који је двострук и другачији од других. Извор вреди детаљно описати, јер је ова појава непозната у другим крајевима, а често се понавља у Далмацији и представља разлог разлика и честих грешака у ознакама извора река на географским картама.

Ту је пећина, мало уздигнута над земљом, са отвором од дваест корака и непознате дубине, из чије уздигнуте шупљине истиче Крка уз велику буку. Хтео сам да је обиђем чамцем, али ми тада плитка вода то није дозволила. И тако, опремљен бакљом, спустио сам се тамо газећи, и видео сам величанствен свод, чији крај нисам могао да уочим. Бука и тутњава воде који одјекују од подземних сводова, омамљују путника и изазивају његов страх. Али то ме не би спречило да даље обиђем ову пећину, да није било клизања по камењу и изузетно јаког притиска воде која нагло надире,

а највише, због капљица кише које су падале са сводова и гасиле наша лучива. Путник Фортис је, из истог разлога, морао да одустане од даљег обиласка овог извора, али је ипак имао више среће од мене, јер му је, у то доба, обилнија вода омогућила да оде чамцем до ове пећине. Овај извор је био у таквом стању када сам га посетио крајем септембра, али у другим годишњим добима он оставља сасвим другачији утисак. Потоци са врхова Стрмице, највише планине у околини, уз турску границу, улазе у један канал, падају са врха планине, на чијем дну је пећина, коју сам горе навео. Тада је поглед на ово врело неупоредиво импресивнији. И мада је Крка на свом врелу широка као Дунајец⁹ или Пилица¹⁰, ипак се много већа вода са самог врха планине, са висине до сто лаката, с огромним треском обрушава и спаја се с првом, на самом њеном изласку [из врела]. Нека неко сада себи представи чудесну слику који чини река у паду са толике висине, а управо то истовремено представља и узрок грешке земљописаца који посећују ове крајеве, који шест или седам миља више постављају почетак реке, који бих ја, тада када сам био на лицу месту, морао с правом да ставим у село које се зове Топоље. Када та огромна вода набуја са планине, она пада са висине правећи лук и стварајући нови зид, који одваја путника који је на узвисини. Можете замислити какву дивну и изузетну слику то прави. У време путника Фортиса, овај приказ је био у свој својој моћи и лепоти. Пећине које су лежале на откосу планине, вероватно отвори некадашња Крке, служиле су као хладна скривалишта, из којих није могао да се види овај чудни вео који га одваја од остатка видокруга. Истовремено човек може сат ходати по тој планини, да би се попео од дна водопада до полазног места, где се воде, напустивши прво корито, спајају и мешају са правим извором Крке. Управо то је узрок, а не нешто друго, разних грешака које се налазе у далматинским картама, на шта не могу никада довољно да подсетим, да не би путници који долазе у ову земљу, неупозорени, не би у њих упадали. Цела ова планина и околина сачињене су у потпуности од далматинског мермера или туфа, односно састављене од кречњачких наслага. Али слојеви су толико испретурани, толико ипретурани водом и земљотресима, да или не остављају траг једни о другима или, окренути наопачке се чине међусобно сличним. Напустили смо место звано Топоље адовољни, тим пре што нам је надолазећа ноћ налагала да тражимо преноћиште.

⁹ Река Дунајец (Dunajec) у Словачкој и јужној Пољској је десна притока Висле.

¹⁰ Пољска река Пилица (Pilica) је лева притока Висле.

Писмо 23.

[Крка и притоке, гозба у дому Морлака]

Чини ми се да је опат Фортис погрешно када је узрок поплаве Крки приписао муљу којим Кркина притока Бутишница, њу испуњава. Заиста, сматрао бих да треба тражити много ближи узрок, односно покретљивост песковитог дна ове реке, због чега вода, преграђена пешчаним талогом, мора да себи прави формира друго корито, а старо корито се полако претвара у нову мочвару. Да би се ово спречило, било би потребно од самог извора, макар од моста, каналом одвести воду до плодне земље у Книну, а помену-те ливаде и равнице оставити нетакнутим. Оне би временом пре-сушиле. Само је поток звани Косовица до свог ушћа у Крку, био обезбеђен насипима. Иако ово и није скупо, неће то скоро бити направљено, јер су за то потребни људи, а њихов број свакодневно смањује заразна грозница. Али вратимо се путовању.

Око девет сати увече стигли смо у село, где су нас већ чекали на гозбу припремљену трудом мајора Нагића. Морлачка породица нам је уступила целу кућу, а када смо стигли, сто је већ био постављен. Наше друштво чинили су домаћин куће, још четворица других Морлака, рођаци и сељачки синови и људи који су нас овде довели из града. Жене, којих је у кући било много, биле су прилично заузете припремањем јела. Најзад нам је на спојеним даскама донета вечера, која се састојала од два потпуно печена овна, и пуно живине. Тек тада нам је домаћин показао жену и ћерку. А форма овог представљања била је оригинална колико као и једноставност обичаја тог народа. Јер кад ме је са породицом упознавао, рекао је: *Просїиїїе, ово је моја жена*¹¹. Исто и за ћерку: *Просїиїїе ово је моја ћера*¹². Нисам могао да разумем разлоге тог извињавања, тим пре, јер је његова ћерка била веома лепа и пуна чари, али како сам се касније уверио тај је обичај код свих Морлака раширен. Када је дошло време да се седне за сто, ушла је снаха домаћина, једна од лепих жена коју сам видео, украшена морлачким накитом. Имала је на себи ферецу, по кроју и боји сличну краковској, огромне наушнице, пуно стаклића око врата, копчу и позлаћену огрлицу, на ногама *оїанке* од врсно сашивених гајтана, а у руци је држала лучиво, којим је требало да осветли нашу гозбу. Изврсно вино, које је од куће донео мајор Нагић, брзо је раширило веселје међу саговорницима. Сви су, по словенски, пили из исте чаше, која је кружила међу гозбеницима, који су пили, наздрављајући

¹¹ Co znaczy, przepraszam, to moia żona (што значи, извините, то је моја жена).

¹² To moia moia córka (ово је: „Извини, ово је моја ћерка”).

једни другима. У међувремену, домаћин, не заборављајући на свој ред, заузет услуживањем гостију, бирао је најкусније комаде, давао нам их је на крају ножа, понављајући сваки пут: *Молим вас Господине*¹³. У међувремену, услужна снаха, не укључујући се ни у наше весеље, ни у наш разговор, држала је оборених очију луч који је догоревао до краја, пре него што је запалила други комад. Јер од тога да ли до краја храбро држи запаљени луч зависи савршенство служења младе жене, код Морлака снахе која свакодневно осветљава вечеру. Сада сви честитају и предвиђају да ће бити добра домаћица. Не знам да ли би овај обичај био згодан за нежне прсте наших жена, али знам да преносно говорећи, није без значаја и може да садржи корисну поуку. Узалуд су биле моје молбе да се удостоји да седне и подели са нама радост гозбе. Ништа је није могло навести на то, а била је gluva на моје позиве као и на помало грубе шале наших гозбеника на вечери, које ничим нису вређале њену скромну невиност. Шта би је после свега и осрамотило? Није ли познато да румен стид наших жена не доказује ништа друго до знање или нагађање порока, а да права скромност није ништа друго до незнање о томе? Уз, понекад, све гласније песме наших Морлака, на гозби се весеље увећавало. Ни јуначка песма о Краљевићу Марку, није била заборављена. Не бих завршио када бих хтео да испричам све детаље нашег гозбе, а ово што сам о њима поменуо, може вам драги пријатељу досадити. Али мислио сам да читалац који размишља не треба да буде равнодушан према обичајима који осликавају карактер народа, те да је грех путника да не обрати пажњу на њих и занемари да их опише. Пошто је немогуће упознати ствари из далека, не пропуштамо детаље који би нам суштину ствари објасниле, јер заинтересовани истраживач не може да сматра безначајним све проблеске светла које могу да му објасне и приближе далеки народ и његов карактер.

Ова гозба је трајала доста касно у ноћ, а весељаци још нису мислили да се разилазе. Најзад, мајор Нагић, помисливши да ми је потребан одмор, опростио се од нас, примио моју захвалност и отпутовао са онима који су стигли из града, препуштајући нас бризи и гостопримству наших Морлака. Нисмо могли да нађемо своје ствари у мраку, нити да запишемо запажања тога дана, када је поново дошла млада жена, са новим залихама луча, уверила нас је у љубазност наших домаћина, а заједно и у поверење које смо им за тако кратко време улили. Наместивши наше кревете, које је чинило неколико снопова сена, и завршивши свој дневник, не желећи да злоупотребљавамо стрпљење нашег шармантног и врлог

¹³ Са преводом на пољски: to iest: prosim was panie.

лучоноше, опростили смо се од ње уз поклон, који она није хтела да прими без очеве дозволе.

Пробудила нас је зора, али тек што сам кренуо да узјашим на коња, опростивши се од гостољубивих домаћина, изненада ме ухвати грозница. Не желећи да се предам растућој врућици, кренуо сам на пут, али сам убрзо пожалио. Вртоглавица ме је спречавала да седнем на коња, а ослабљена снага ме је спречавала да идем пешке. И пут је био веома непријатан и тежак, јер смо имали пред собом ланац Херсавачких планина¹⁴, веома непријатан за прелазак, морали смо да се пењемо уз стене све време, уском и непријатном стазом. Не могу да опишем шта сам претрпео пре него што смо стигли на врх ових планина, а ово путовање сам прошао по највећој врућини. Наши су се водичи, видевши да је потребан одмор, сетили куће грчког попа у оближњој шуми. Кренули смо ка њој, а изненадно појава два огромна пса нас је упозорила да смо недалеко од куће. Ова прилика ми даје времена да подсетим читаоца на навiku, веома незгодну за путнике, а уобичајену за све морлачке куће, да Морлаци држе псе чија је дивљина и тврдоглавост неописива. Ни мамац укусног залогја, ни батина не могу да задовоље ове ватрене чуваре, али ко зна да ли су Фингалови чувени британци били бољи. Поглед на кућу учврстио ми је снагу и наду, али ова заблуда није дуго трајала. Затекао сам шесторо људи који су чинили свештеникову породицу, који су били приковани за кревет пет месеци, који су боловали од грознице уобичајене у овој земљи. Човек мора бити на месту путника, изолован од сваке помоћи која се може добити у цивилизованом свету, да би се свхатила непријатност мог положаја. Грозница коју сам закачио у нездравим книнским равницама изложила ме је тужним последицама онога што сам видео у овом несрећном граду. Истовремено, био сам далеко од сваког села, па чак и наде да имам снаге да одем тамо, а каква би ме помоћ чекала на месту где се ни име доктора не зна. Осим тога, јака киша и наоблачење наговештавали су невреме. Ипак, више сам волео да проведем ноћ у шуми него да је поделим са оним несрећницима који су накратко заћутали, мислећи о мени као о лекару, све док нису сазнали да је и мени потребна помоћ. Колиба брзо направљена од грања и покривена кабаницом, односно плаштемима наших Морлака, служила ми је као заклон целе ноћи, упркос силном плуску који није престајао. У зору, осећајући се мало боље, наставио сам пут, и даље праћен кишом без престанка, стигао сам у село где ме је моја невољна слабост натерала да потражим склониште. Ушао сам у прву кућу,

¹⁴ Аутор белешки у издању из 1983. пише да је реч о планини Свилаји.

молећи заклон, и нашао како цела породица седи крај ватре. Морлачке куће немају димњака ни пећи, ватра гори у средини, дим иде право горе и излази кроз пукотину на крову. Цела породица седи око ватре, изузев старога оца који као поштована особа седи на ниској дрвеној столици, сличној нашим обућарским, само нижој.

По мом доласку домаћин се померио са свог места, дао ми своју столицу и, видевши да ми је одећа потпуно мокра, а да кожа не обећава здравља, нареди им да се максимално брину о мени. Утркивали су се да испоштују његова наређења. Мушкарци су запалили ватру, жене су ми скинуле моју натопљену одећу, обукли су ме у кошуљу старије ћерке, јер се само она нашла за преобуку. Иако су Морлаци веома гостољубиви, чистоћа њиховог рубља није баш узорна. Током два дана мог боравка у овој кући, брига целе породице око мене била је непоколебљива, у комбинацији са снагама младости показали су трећег дана да сам се осећао здравије и способан да наставим свој пут. Пре него што сам се опростио од ових дивних људи, сваком сам поделио поклоне примерене узрасту и потребама сваког посебно. Пошто су ме још у Венецији упозорили да Морлаци сматрају увредом новчане награде за гостопримство, снабдео сам се свим врстама ситница које би могле бити по укусу добродушних Морлака, и како не бих погрешио у њиховом избору користио сам савете једног тамошњег Словена. Касније је овај трошак награђен када сам осетио задовољство које су те драугулије донеле мислима ових простих и неискварених људи, а с друге стране, имао сам нешто у при себи да искажем своју захвалност за „прихваћене” дужности. Током својих путовања доживео сам да, ако су беле плећи Морлака, баш као и наше, осетљиве на све украсе. Младићи никада нису волели као поклон ништа друго од барута, метака или неког другог оружја које би одговарало њиховом витешком жару.

Оно што ми је у некој другој земљи могло бити штетно, овде ми је заиста постало корисно. Јер глас о мом богатству је свуда ишао испред мене. Волео бих да видите тренутак када је изнета ова срећна кутија са поклонима. Очи свих су упрте у њу, жене између жеље да добију неки накит и бојазни да ту жељу покажу, једном речју, влада тишина слична оној која прати судске пресуде. Блиски природи, искрени у својим осећањима, све примају пуним срцем и чине пуним срцем, па тако не могу да сакрију своје жеље и осећања која их обузимају. Гледајући само њихове очи, знао сам шта се коме свидело, и пратећи ово, никада нисам погрешио. Дарујући поклоне овој цењеној породици, отдахнуо сам, преплављен захвалношћу коју сам им дуговао. Сви су ме испратили до краја села. Видела се туга у њиховим очима због расанка са мном. Сви

су се надметали у добрим жељама, одједном је домаћица, лемећи руке од срдачности, рекла: „Боже мој, како смо несрећни, овај гост нам је свима дарове дао, а ми не можемо да му дамо ништа, не само за уздарје него ни за успомену.” Жао ми је онога ко није у стању да осети вредност ових речи. Знам да су ме оне скроз прожеле и да могу да се сместе у малобројне речи у свету којима говори сама срдаčnost.

Превео с руског
Дејан Ајгачић